



Bartłomiej Gloger*

Nonsuch – zaginiony pałac Henryka VIII

Nonsuch – Henry VIII's lost palace

Lokalizacja pałacu

W 1538 r. wzbogacony przejętym majątkiem Kościoła¹ Henryk VIII zakupił od rodziny Coddingtonów osadę ziemską Cuddington [1]–[4], położoną około 19 km na południowy zachód od centrum Londynu. Znajdowała się ona między Ewell i Cheam, które spisano w swego rodzaju katastrze gruntowym zwanym *Domesday Book*². Cheam figuruje tam pod nazwą Ceihamm, a jej początki można datować na 1018 r. Cuddington pierwszy raz zostało wspomniane w kulturaliuszu³ z XIII w., w akcie, który jest podobno kopią oryginału z 675 r. Osada została tam odnotowana pod nazwą Cotintone razem z Euelle [3].

Omawiana okolica znajduje się na geologicznej granicy pomiędzy kredowymi wzgórzami North Downs od południa, rozciągającymi się w hrabstwie Kent i Surrey,

The location of the palace

The confiscation of the Church's assets¹ in 1538 enriched and allowed Henry VIII to acquire a small parish – Cuddington – about 19 km southwest of central London from the Coddington family [1]–[4]. The settlement was located between Ewell and Cheam, which are listed in the *Domesday Book*². The village of Cheam appears on its pages as Ceihamm with origins that can be dated back as far as 1018. Cuddington was first mentioned alongside Ewell in a 13th century cartulary³ that was a copy of a supposedly original document written in 675 [3].

The discussed area was located on the geological boundary between the chalk hills of the North Downs to the south in today's counties of Kent and Surrey and the clay of the London basin to the north. These two geographical regions were separated by a narrow belt of sand (Thanet). This particular geological arrangement allows

* Architekt/Architect, John Simpson Architects, London.

¹ Rozwiązanie klasztorów (Dissolution of Monasteries) to zespolony proces administracyjno-prawny przebiegający w latach 1536–1541. W tym okresie zostały rozwiązane klasztory i zakony w Walii, Anglii i Irlandii. Mienie tych instytucji przeszło w posiadanie korony. Proces ten stał się możliwy dzięki uchwalonemu w 1534 r. przez Parlament Aktowi Supremacji, który uczynił Henryka VIII głową wspólnoty wiernych zwanej Kościołem anglikańskim.

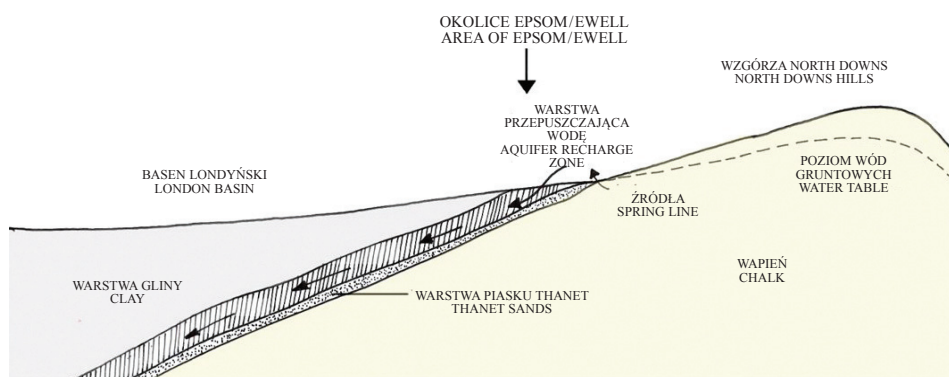
² *Domesday Book* powstała pomiędzy 1085 a 1086 r. i stanowiła rodzaj rejestru budynków, gruntów oraz pogłowia trzody i była w celu ustalenia wysokości podatku. Sporządzono ją na polecenie Wilhelma Zdobywcy po podbiciu Anglii w 1066 r. Księga obecnie znajduje się w Archiwum Narodowym w Londynie. Od 2011 r. oficjalnie jest dostępna w wersji internetowej.

³ Kulturaliusz to zbiór dokumentów oraz edyktów dotyczących majątków ziemskich, przeważnie klasztorów.

¹ The Dissolution of Monasteries was an administrative and legal process in England between 1536 and 1541. During this time the monasteries and convents in Wales, England and Ireland were disbanded. Their assets were confiscated by the Crown. The process of dissolution was made possible by passing of the Act of Supremacy by the Parliament in 1534, which made Henry VIII the Supreme Head of the Church.

² *Domesday Book* is a survey created between 1085 and 1086 and records what belonged to whom by listing buildings, lands and cattle in order to establish the tax rate to be paid by the owner. The survey was ordered by William the Conqueror in 1066. The book is currently kept in the National Archives in London. Since 2011 an online version has also been available.

³ The cartulary is a medieval manuscript containing copies of original documents relating to the foundation of ecclesiastical establishments and their legal rights.



Il. 1. Uproszczony schemat warstw geologicznych (rys. B. Gloger)

Fig. 1. Simplified diagram of geological strata (drawn by B. Gloger)

a terenem nizinnym Basenu Londyńskiego od północy zawierającym pokłady gliny. Obie te krainy rozdzielone są od siebie warstwą cienkiego pasma piasku (Thanet). Taki układ warstw geologicznych umożliwia tworzenie się cieków wodnych (il. 1). Cechy charakterystyczne tego regionu to sprzyjający mikroklimat, malowniczość oraz liczne źródła (docenione przez samych Rzymian). Wzgórze przecinane rzeczny dolinami odznaczają się wysokimi walorami krajobrazowymi i stanowią atrakcyjne obszary do osiedlania. Odnalezione tutaj ślady ludzkiej egzystencji sięgają aż czasów prehistorycznych [1], [3].

W bliskim sąsiedztwie znajdował się rzymski trakt Stane Street (Kamienna Droga) wybudowany prawdopodobnie podczas podboju Anglii przez Rzymian⁴. Wskazują na to odnalezienie monety pochodzące z 41–54 r. n.e. oraz nieco starsze elementy ceramiki. Droga ta biegła na długości 90 km, łączyła Londyn z rzymskim miastem Noviomagus Regunorum (dzisiejsze Chichester) i była w powszechnym użytku około 70 r. n.e. Na jej szlaku znajdował się ufundowany w 1114 r. klasztor Merton oraz miejscowość Ewell. Osada Cuddington zlokalizowana była w dogodnym miejscu i była, jak na średniowieczne standardy, małą jednostką liczącą około 20 osób.

Podejrzewa się, że jej plan zbliżony był do innych osad tego typu wznoszonych w XV w., a w skład zabudowań wchodziły *manor house* (dworek) z budynkami stajni, stodoły oraz pomocniczymi. Całość stanowiła zamkniętą formę otoczoną murem z bramą wjazdową pełniącą funkcję obronną i prowadzącą na dziedziniec. Przypuszcza się, że Cuddington dodatkowo mogło być otoczone fosą, jak w przypadku zabudowań Great Chalfield Manor w Wiltshire, które zachowały się do naszych czasów (il. 2). Całości dopełniał wzniesiony w około 1100 r. prosty, jednonawowy Kościół Marii Dziewicy z prezbiterium.

Geneza Nonsuch

Historia Nonsuch rozpoczęła się od konieczności utworzenia nowych terenów łowieckich sąsiadujących z pałacem Hampton Court nad brzegiem Tamizy. Z rozkazu

the creation of numerous natural springs (Fig. 1). The characteristics of the entire region are a good microclimate, scenic beauty and a profusion of springs (admired since the Roman times). The hills are intersected with many river valleys and are of outstanding natural beauty, which attracted humans to build their settlements here. The traces of the first settlers in this area date back as far as prehistoric times [1], [3].

The ancient Stane Street, which was probably built during the conquest of England by the Romans⁴, was situated close by. Coins dated 41–54 AD and other historical remains of older pottery items were found along the route supporting this theory. The road ran for about 90 km and led to the Roman city of Noviomagus Regunorum (today's Chichester) and was probably in common use around 70 AD. Merton Monastery founded in 1114 and Ewell were located along its route (Fig. 2). Cuddington was conveniently situated and was, even by mediaeval standards, a small unit of approximately 20 inhabitants.

It is presumed that the plan of Cuddington was likely to have been similar to other settlements of this type in the 15th century and included a group of buildings consisting of a *manor house* followed by stables, barns and ancillary buildings. The settlement was enclosed by a wall with the entrance, called the *gatehouse*, which led to the courtyard and provided protection. Additionally a moat might have surrounded the settlement as is the case of the Great Chalfield Manor in Wiltshire, which still exists today (Fig. 2). The settlement was complemented with a single nave church dedicated to the Virgin Mary with a chancel built about 1100.

The origins of Nonsuch

Nonsuch Palace was conceived when Henry VIII required new royal hunting grounds adjacent to Hampton Court Palace. The King was unable to travel due to health problems⁵ caused by old age and obesity as indicated by

⁴ W 56 r. p.n.e. Juliusz Cezar poprowadził wyprawę za Kanał Angielski (La Manche) na wyspę nazwaną przez Rzymian Brytanią, dzięki czemu znalazła się ona w strefie wpływów rzymskich.

⁴ Julius Caesar led the Roman army in 56 AD across the English Channel (La Manche) to the island that the Romans named Britannia and included the area in the zone of Roman influence.

⁵ The new studies indicate that Henry VIII could have been suffering from a genetic disease that changed his personality and was responsible for the miscarriages suffered by his wives. McLeod syndrome attacks the blood, nervous system, muscles and causes heart disease.

króla w 1539 i 1540 r. parlament zatwierdził stosowne akty, które umożliwiły zaanektowanie obszarów ziemi na południowym brzegu rzeki, obejmujące swym zasięgiem 11 parafii. Głównym powodem był zły stan zdrowia Henryka, który ze względu na swoją chorobę⁵, wiek oraz dużą nadwagę nie mógł podróżować. Zdecydowano się więc na organizowanie królewskich rozrywek i polowań w bliskiej okolicy, co zostało zapisane w aktach Tajnej Rady Królewskiej z 1548 r. [4], [5]. Następnie przeprowadzono poszukiwania odpowiedniego obiektu budowlanego nadającego się na dworek myśliwski, gdzie Henryk VIII mógłby wypoczywać w spokoju z dala od dworu.

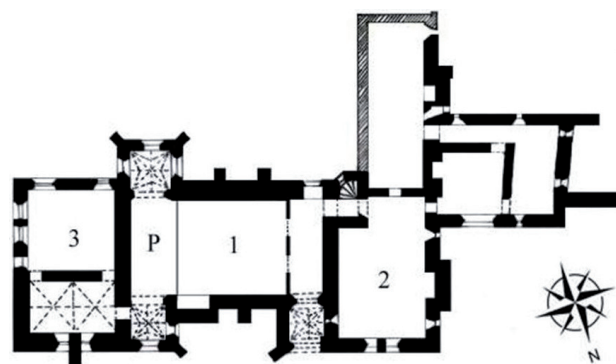
Urzędnicy królewscy wytypowali Cuddington położone niedaleko Stane Street jako miejsce, które spełniałoby oczekiwania władcy. Właściciel, Ryszard Codington, w ramach zadośćuczynienia otrzymał zabudowania klasztoru w Ixworth w hrabstwie Suffolk [2]–[4]. Sfinalizowanie transakcji nastąpiło w listopadzie 1538 r. W dokumentach sporządzonych dla króla komisarze opisali dworek jako [...] *nowo i niedawno wybudowany [...] w dobrym stanie z oknami wykuszowymi [...], bardzo przyjemny dla oka i w swoim wyglądzie* [5, s. 61]. Zachwalano dostęp do źródła o nieograniczonej ilości świeżej wody, oddalonego o mniej więcej 0,5 mili na południe (il. 3).

Wspominano także, że w przypadku potencjalnej rozbudowy w przyszłości, dobrej jakości surowiec budowlany mógłby być sprowadzany z pobliskiego kamieniołomu w Mersham [3], [5]. Można więc przypuszczać, że komisarze byli świadomi chęci wzniesienia nowych budynków lub rozbudowy istniejącej jednostki, ale być może nikt nie zdawał sobie sprawy z powagi i rozmachu planów Henryka VIII lub ich nagłej zmiany zainspirowanej ważnym wydarzeniem.

Takim wydarzeniem mogły być narodziny długo wyczekiwanego męskiego potomka, który przyszedł na świat 12 października 1537 r. Matką następcy tronu była trzecia żona Henryka, Joanna Seymour. Jak twierdzi profesor Biddle, [...] *wzniesienie tak wspaniałego pałacu od samego początku było intencją monarchy, który chciał w ten sposób okazać swoją wielką radość*⁶. Data narodzin Edwarda VI zbiega się także w czasie z rocznicą wstąpienia Henryka VIII na tron. Chęć uczczenia jubileuszu trzydziestolecia panowania mogła być inną stosowną okazją do postawienia okazałego pałacu, który odzwierciedlałby siłę i pozycję dynastii Tudorów. Brak jednoznacznych dowodów uniemożliwia jednak znalezienie odpowiedzi na pytanie, czym kierował się władca.

⁵ W myśl wyników nowych badań Henryk VIII mógł cierpieć na chorobę genetyczną, która odmieniła jego osobowość i była odpowiedzialna za poronienia jego żon. Zespół McLeoda atakuje krew, układ nerwowy, mięśnie oraz serce, ponadto choroba ta może prowadzić do demencji oraz zmian osobowości [6]. Królowi często przypisuje się także takie choroby jak podagra i syfilis. Rana odniesiona podczas turnieju rycerskiego mogła również być przyczyną pogarszającego się stanu zdrowia monarchy i komplikacji, które w końcu doprowadziły do jego śmierci w 1547 r.

⁶ Oxford Research „Recreates” Henry VIII's Nonsuch Palace, http://www.ox.ac.uk/media/news_stories/2011/110609_1.html, University of Oxford, 6 września 2011.



Il. 2. Plan Great Chalfield Manor w Wiltshire (rys. B. Gloger).
1. Hall. 2. Kuchnia i pomieszczenia pomocnicze. 3. Salon. P. Podium
Fig. 2. Great Chalfield Manor in Wiltshire (drawn by B. Gloger).
1. Hall. 2. Kitchen and ancillary rooms. 3. Parlour. P. Dais

the records from Privy Council in 1548 [4], [5]. Hence, it was decided to organise royal entertainments and hunts in the vicinity of his main residence. Two acts of Parliament in 1539 and 1540 allowed the annexation of neighbouring lands stretching along the south bank of the river Thames covering 11 parishes. The new mansion was to serve as a hunting lodge and a place where Henry could rest from court life.

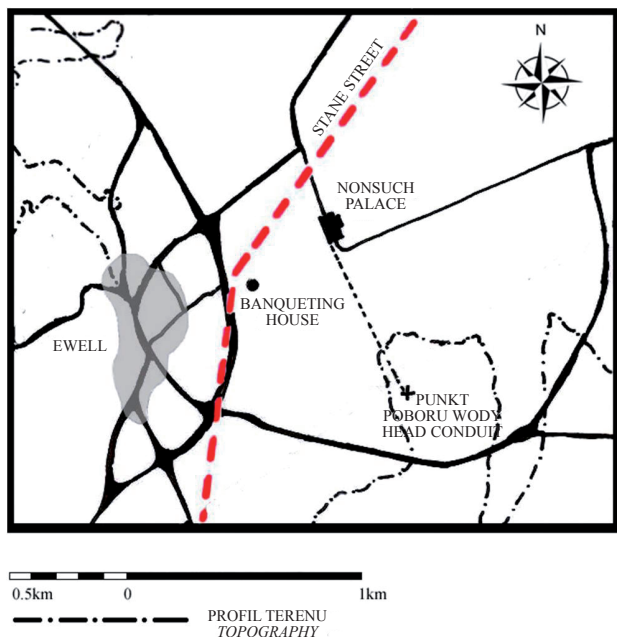
The royal commissioners selected Cuddington settlement near Stane Street as a place that might suit the King's expectations. The owner of the village, Richard Codington, was given in exchange the monastery at Ixworth in Suffolk [2]–[4]. The transaction was completed in November 1538. The survey that was prepared for the King described the *manor house as newly and lately builded [...] in good repair' with bay windows cast out, very pleasant in the view and show* [5, p. 61]. The access to the unlimited source of fresh water located on a hillside approximately 0.5 mile to the south was mentioned as well (Fig. 3).

The royal officials also mentioned that in the event of a potential future development a good quality stone could be provided from a nearby quarry in Mersham [3], [5]. Therefore it can be assumed that they were aware of the King's intentions to erect new buildings or extensions to the existing settlement but perhaps no one realised the scale of Henry's architectural scheme or the cause of a sudden change of mind that may have been inspired by an important event.

The circumstance that could have influenced Henry VIII may have been the birth of his son on 12 October 1537. According to Professor Biddle, it was the king's *evident intention to celebrate the birth of a long awaited male heir by building a house without equal*⁶. The mother of the future king and Henry's third wife Jane Seymour soon died following a difficult labour. The birth of a male heir surely was of considerable importance to the King and

It can also lead to dementia and personality changes [9]. The King was probably also suffering from gout and syphilis. The wound caused by an accident during a jousting tournament could also have affected the monarch's health problems that would eventually lead to his death in 1547.

⁶ Oxford Research „Recreates” Henry VIII's Nonsuch Palace, http://www.ox.ac.uk/media/news_stories/2011/110609_1.html, University of Oxford, 6 September 2011.



Il. 3. Mapa sytuacyjna okolic Nonsuch (rys. B. Gloger)

Fig. 3. Location map of Nonsuch area (drawn by B. Gloger)

Źródła historyczne i opracowania

Dzieje Cuddington zostały odtworzone na podstawie istniejących lokalnych źródeł historycznych oraz innych średniowiecznych manuskryptów. Ważnym opracowaniem był spisany pomiędzy 1215 a 1466 r. kartulariusz (Fitznells Cartulary), który zawierał informacje o Ewell oraz o podobnych osadach w tym rejonie. Opis dworku istniejącego na miejscu budowy został przedstawiony w osobnym dokumencie z 1437 r. Osada była dość obszernie udokumentowana w porównaniu z Nonsuch, którego historia przetrwała dzięki przekazom ustnym, nielicznym wiarygodnym źródłom historycznym oraz czterem zachowanym do dziś oryginalnym wizerunkom pałacu⁷. Wiadomo, że po rozbiórce Nonsuch uzyskany materiał budowlany przeznaczono do ponownego użycia, dlatego też wielu właścicieli utrzymywało, że ocalałe fragmenty dekoracji zostały wbudowane przy wznoszeniu ich nowych rezydencji. Lord Berkeley miał podobno wykorzystać niektóre do przebudowy posiadłości Durdans w Epsom. Istniejące rzeźbione panele w Loseley Park w Guildford także miały pochodzić z pałacu Henryka. Są to jednak przypuszczenia, których prawdziwość jest wątpliwa, a podobnych rezydencji w okolicy jest wiele [4], [5].

Najbardziej wiarygodnymi źródłami są inwentarz parlamentarnych komisarzy sporządzony podczas wojny domowej w 1650 r. oraz manuskrypt Anthony'ego Watsona

might have marked a new era for the House of Tudor. The date of birth took place around the time of Henry's accession anniversary marking his thirty year reign. The desire to celebrate this occasion may have manifested itself in the decision to erect a palace that would reflect the power of the Tudor dynasty. The lack of historical documents makes it impossible to find out today which one was of greater importance in influencing Henry.

Historical sources

The history of Cuddington was based on existing local historic sources and other mediaeval manuscripts. A fairly important document was written between 1215 and 1466 called The Fitznells Cartulary, which contains information relating to Ewell and other similar settlements in the area. A description of the manor house that once existed on the site was found in a document from 1437. Cuddington is well documented in comparison to Nonsuch Palace, the history of which survived through folk memories, a few credible historical sources and four original depictions by artists⁷. It is well known that after demolition the building material was reused and many house owners have claimed that salvaged elements were incorporated into new residences built nearby. Lord Berkley was said to have taken some of them to refurbish his house whilst the existing carved panes at Loseley Park in Guildford also supposedly came from Henry's palace. Such speculative claims abound but are difficult to verify [4], [5].

The most reliable historic sources are the Latin manuscript of Anthony Watson from 1580 and the parliamentary survey written in 1650 following the Civil War, which provides extensive descriptions of the palace [2], [3], [7]. Further trustworthy sources of information were written by other visitors. In 1545 the English poet John Leland mentioned in his works the richness of the decorations. In 1586 the English historian William Camden wrote that Nonsuch Palace was built with such great sumptuousness and rare workmanship, that it aspired to the very top of ostentation for its show in the first edition of *Britannia*⁸. Paul Hentzner, a German lawyer and a nobleman's tutor, who came to visit England in 1598 made very similar statements. Also Samuel Pepys⁹, who visited Nonsuch Palace on 21 September 1665, wrote in his diary about the rich figural scenes, images and gilded splendour of the slate tiles [7]. These historical sources leave no doubt that the palace was unique and attracted many visitors from England and other European countries. The latest books

⁷ Współcześnie znane są cztery oryginalne wizerunki Nonsuch. Joris Hoefnagel w 1568 r. przedstawił na swojej akwarali południową fasadę pałacu. Obraz został odkryty dopiero w 1963 r. John Speed umieścił wizerunek południowej fasady w rogu swojej mapy Surrey w 1610 r. Nieznany flamandzki artysta namalował Nonsuch Palace od północnej strony około 1620 r. Hendrick Danckerts przedstawił północno-wschodni widok na pałac w 1660 r.

⁷ There are currently four original images to be known of Nonsuch. Joris Hoefnagel in 1568 depicted the south facade of the palace in water-colour technique. The painting was discovered in 1963. The image of the south facade was also featured on the map of Surrey by John Speed in 1610. An unknown Flemish artist painted Nonsuch from the north side around 1620. Hendrik Danckerts depicted the north east view of the palace in 1660.

⁸ *Britannia* was a survey published in 1586 describing the topography and history of Great Britain and Ireland.

⁹ Samuel Pepys was an English naval administrator and Member of Parliament who kept a diary between 1660 and 1669.

z około 1580 r. [2], [3], [7]. Wiarygodne relacje zostały również utrwalone przez zwiedzających gości. W 1545 r. angielski poeta John Leland nawiązał w swojej twórczości do bogactwa dekoracji pałacu. Historyk Wiliam Camden w pierwszym wydaniu *Britannii*⁸ w 1586 r. pisał o Nonsuch, iż został wybudowany z wielką okazałością aż do szczytu ostentacji. Paul Hentzner, niemiecki prawnik i wychowawca szlachezca przebywającego z wizytą w Anglii w 1598 r., pisał w bardzo podobny sposób. 21 września 1665 r. Samuel Pepys⁹ swój pobyt zrelacjonował w dzienniku, na którego kartach przedstawił bogactwo scen figuralnych, obrazów oraz okazałość połączanej płytki łupkowej [7]. Współczesne publikacje o Nonsuch powstały po przeprowadzeniu w 1959 r. badań archeologicznych pod przewodnictwem profesora Martina Biddle'a. Ich rezultatem była publikacja w 2005 r., która przedstawia szczegółową analizę wydobytych relikwów [1].

Opis pałacu i jego budowy na podstawie źródeł pisanych i opracowań

22 kwietnia 1538 r. rozpoczęto rozbiórkę obiektów na terenie osady Cuddington. Następnie przystąpiono do podzielenia i zagospodarowania gruntów zakupionych przez Henryka VIII na Wielki Park, którego obszar stanowił około 368 ha, oraz Mały Park o wielkości ponad 271 ha. Powierzchnię mniejszego z parków potwierdza inwentarz z 1650 r. Król ponadto nabył olbrzymie połacie ziemi należące do sąsiednich posiadłości. W ich skład wchodziły grunty rolne, łąki, pastwiska, wrzosowiska o łącznej powierzchni około 749 ha, a także las liczący 16 ha. W ten sposób monarcha chciał zyskać pewność, że nie będzie odczuwać żadnych ograniczeń podczas polowań i rozrywki. Drogi przecinające parafię Cuddington zostały zamknięte i po ogrodzeniu obu parków stały się drogami prywatnymi. Kilka miesięcy później, jak wskazuje na to nakaz Henryka VIII, na zakupionych terenach rozpoczęto gromadzenie zwierzyny sprowadzanej z innych królewskich posiadłości [3], [4].

10 sierpnia 1538 r. prace budowlane były już w zaawansowanym stadium, jak podają wpisy w księgach rachunkowych, mówiące o ponownym ostrzeniu narzędzi budowlanych. 14 września zostały ukończone fundamenty południowego dziedzińca pałacu, do których użyto materiału z rozebranego klasztoru w Merton¹⁰ oraz Kościoła Marii Dziewicy. Część pozyskanego w ten sposób gładkiego kamienia użyto również do budowy fragmentów zewnętrznych ścian Nonsuch. Potrzebną cegłę wypalano na miejscu w specjalnie wybudowanych piecach, a wapno do zaprawy otrzymywano z kredy, której było pod dostatkiem w okolicy. Drewno użyte do konstrukcji ścian szkieletowych sprowadzano z hrabstwa Surrey, Sus-

sex, Sussex and Kent [3], [4], [8], [9]. It is known that the palace had to be near its completion around 1544 as the queen, Katherine Parr, dined at Nonsuch.

Nonsuch descriptions based on historical sources and studies

The construction of Nonsuch Palace began on 22 April 1538 and involved the demolition of some of the existing buildings on the site. The lands acquired by Henry VIII were divided into the Great Park of approximately 368 hectares and the Little Park of the remaining 271. The exact area of the latter was confirmed by the inventory of the parliamentary commissioners written in 1650. It is also known that the King bought lands from bordering estates, which included agricultural lands, meadows, pastures and moors with a total area of about 749 hectares as well as 16 hectares of forest. These vast areas of land ensured that no restrictions were imposed during hunting and organising royal entertainments. The roads intersecting Cuddington Parish were soon closed and fenced off and became private. Later in November of the same year, as indicated in Henry VIII's orders, the royal servants started stocking deer brought from other royal estates [3], [4].

Descriptions suggest the layout of Nonsuch as consisting of two-storey buildings grouped around two courtyards. Similar layouts were previously executed at Hampton Court and at various buildings in Oxford and Cambridge [3], [5], [8]. A timber gate, which opened onto a wide avenue with elms and walnut trees on either side led to the square. The area called "the plain" stretched out to the right side of it and the wide meadow to the left (Fig. 4). The area of *bowling green* located at the front of the palace extended to the front of the gatehouse. Two stone promenades on either side were accessible through the stone arches and delineated by a stone balustrade.

The stone and brick used to construct the north facade maintained the typical Tudor style with octagonal towers

⁸ *Brytania* została spisana po łacinie i po raz pierwszy wydana w 1586 r., zawierała opisy dotyczące historii i topografii całej Wielkiej Brytanii i Irlandii.

⁹ Samuel Pepys był to angielski urzędnik znany głównie dzięki swoim pamiętnikom, które prowadził w latach 1660–1669.

¹⁰ Ze źródeł historycznych wiadomo, że klasztor został rozwiązany na tydzień przed rozpoczęciem budowy Nonsuch [3].

¹⁰ Historical sources confirm that *Merton Priory* was dissolved a week before the works for *Nonsuch Palace* started on site [3].



Il. 4. Widok na północną fasadę Nonsuch, XVII w., nieznaną artystą (©The Fitzwilliam Museum, Cambridge)

Fig. 4. North view of Nonsuch, 17th century, unknown artist (©The Fitzwilliam Museum, Cambridge)

sex i Kent [3], [4], [8], [9]. Wiadomo także, że we wrześniu 1544 pałac musiał być bliski ukończenia, co sugerują informacje o wizycie ostatniej żony Henryka VIII, Katarzyny Parr, która spożywała w pałacu posiłek.

Według opisów plan Nonsuch skupiał dwupiętrowe budynki dookoła dwóch dziedzińców. Podobne rozwiązanie planu zastosowano w Hampton Court i budynkach uniwersytetów w Oxfordzie i Cambridge [3], [5], [8]. Do bramy wjazdowej prowadziła od północy szeroka aleja obsadzona po obu stronach wiązami i orzechami włoskimi (il. 4). Po jej prawej stronie znajdował się teren zwany równiną, a po lewej łąka. Przed pałacem otwierała się przestrzeń zwana *bowling green*, która prowadziła do bramy wjazdowej. Po jej obu stronach znajdowała się promienada otoczona kamienną balustradą, do której wiodły kamienne otwory zwieńczone łukiem.

Do budowy północnej fasady użyto kamienia i cegły, utrzymując w ten sposób typowy styl Tudorów z ośmiobocznymi wieżyczkami w rogach bramy wjazdowej. Okna umieszczono na wyższych kondygnacjach ścian zwieńczonych flankami, co w dodatkowy sposób podkreślało surowy, militarny charakter tej części budynku. Na obu końcach planu pogrubiono ściany, w celu uzyskania symetrii, która była zupełnie niespotykanym elementem kompozycyjnym fasady w tym okresie. Po wschodniej stronie biegła ceglana ściana prawdopodobnie z dwoma wejściami prowadzącymi na dziedzińiec kuchni. Ściana ta okalała również ogród warzywny przylegający do jej budynków i stanowiła granicę prywatnego ogrodu od południa.

Podobnie jak średniowieczny plan, ta część pałacu nie odbiegała swoim wyglądem od budynków wznoszonych w tym okresie w popularnym na wyspie stylu gotyckim. Jak podano w inwentarzu z 1650 r., wieża z bramą wjazdową była wysoka na trzy kondygnacje i szeroka na około 17,5 m. Na parterze znajdowały się dwa pomieszczenia, które przypuszczalnie były używane przez stajennego pełniącego funkcję portiera. Nic nie wiadomo na temat pomieszczeń znajdujących się na wyższych kondygnacjach, ponieważ nie zachowały się opisy dotyczące tej części pałacu [3]. Po przejściu przez tę *najpiękniejszą ze względu na jej rozmiar i wygląd* [8, s. 34] bramę – jak podkreśla w swoim opisie pastor miejscowości Cheam,

at each corner of the gatehouse. The windows were located on the upper floors in walls with crenellations giving the palace a military character. Additionally two sections of front wall at each end projected outwards to achieve the symmetry of the elevation, which was an unusual composition feature at this time. The brick wall running to the east side of the palace probably contained two entrances to the courtyard of the royal kitchens. The adjacent vegetable garden to the east side of the kitchen building was enclosed by the same wall, which also provided the separation for the private garden to the south.

The appearance of the north facade was no different to the buildings erected in this period in the widely popular Gothic style. The inventory written in 1650 describes the central tower of the gatehouse as 17.5 metres wide and three storeys high. It is known that the ground floor contained two rooms that were probably used by the porter. Unfortunately there is insufficient information relating to the functions of the rooms on the upper floors as the historic sources remain silent [3]. A view of the first courtyard opened up as the visitor passed through the gate that was *the most beautiful in its size and appearance and that rose high above the battlemented stone walls on either side* [8, p. 34] as described by the rector of Cheam, Anthony Watson [14], (Fig. 5).

Apartments for the inner group of courtiers and servants were located in this courtyard and two passages on either side led to the royal kitchens and to the gardener's house. The walls of the outer court were constructed of brick with built in stone elements as documented. The survey of 1650 refers to the poor condition of the stone battlements and chimneys on the west side of the gate and lists other stone pieces that were dangerously loose and could fall [3]. The entrances to the apartments were provided by two staircases on the east and west sides only, which meant that their layout had to be thoughtfully designed. The residences of the Tudor era had no corridors and all rooms simply opened one to another so the interiors had to be arranged to maintain occupants' privacy¹¹.

¹¹ The use of some of the rooms is unknown as the most reliable historical source, the survey written in 1650, remains silent.

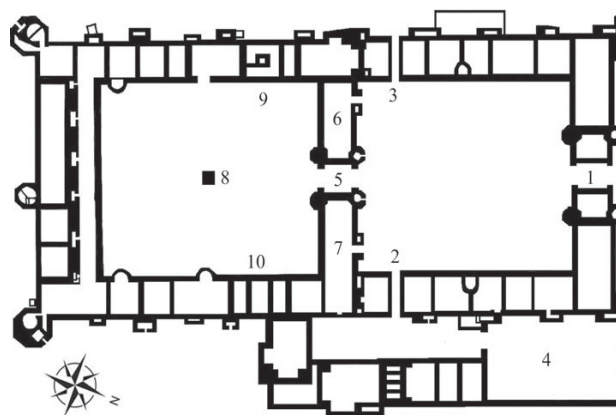
Anthony Watson – otwierał się widok na pierwszy z dziedzińców (il. 5).

Tu znajdowały się apartamenty dla dworzaków oraz przejście prowadzące do królewskiej kuchni i jej zaplecza. Podejrzewa się, że elewacje wewnętrznego dziedzińca były zbudowane z cegły z wbudowanymi elementami kamiennymi. Tak wynika z pochodzącego z 1645 r. opisu, który potwierdza zły stan kamiennego krenelażu i kamiennych kominów na zachodniej stronie bramy, a także innych niebezpiecznie obłuzowanych kamiennych elementów [3]. Apartamenty znajdujące się po wschodniej i zachodniej stronie musiały być zaprojektowane w przemyślany sposób, ponieważ na piętro każdego ze skrzydeł prowadziła jedna klatka schodowa. W epoce Tudorów nie istniały korytarze, pokoje otwierały się jeden na drugi, należało więc odpowiednio zaaranżować mieszkania, aby lokatorzy nie wchodzili sobie nawzajem w drogę¹¹.

Pomiędzy dwoma dziedzińcami znajdowało się skrzydło z szeroką na 10 m kolejną wieżą – wyrafinowaną w kształcie, bogatszą w detalu i zwieńczoną latarnią z zegarem [8]. Jej dwie różne elewacje stylistycznie pasowały do każdego z dziedzińców, dodatkowo południowa strona miała potrójne okno wykuszowe na pierwszym piętrze [3], [8]. Po pokonaniu ośmiu stopni schodów „procesyjnych” i po przejściu przez kolejną bramę, która prawdopodobnie była zamykana furtką, otwierał się kolejny dziedzińiec – zupełnie inny w stylu, wybrukowany płaskim kamieniem z fontanną w samym centrum.

Nowym elementem tej części pałacu było zastosowanie detalu według stylu, który przywędrował z Francji. Renesansowe dekoracje zostały połączone ze średnio-wiecznymi tradycjami budowlanymi gotyku, który w Anglii ciągle był pełen wigoru. Stało się tak, ponieważ Henryk VIII do prac przy Nonsuch zatrudnił rodzimych budowniczych, którzy wzniesli kamienne ściany pałacu i szkieletową konstrukcję drewnianą [3], [4], [10]. Innowacją były dekoracje ścian przygotowane przez zagranicznych artystów i rzemieślników. Przestrzeń pomiędzy drewnianą konstrukcją wypełniono płaskorzeźbami wykonanymi w technice *stucco duro*, która wymagała dużej wprawy od wykonawcy, gdyż materiał szybko tężał i stawał się bardzo twardy [4], [11].

Girlandy owoców, emblematy królewskie oraz amorki stanowiły elementy kompozycyjne poszczególnych paneli umieszczonych na elewacjach. Podczas prowadzonych wykopaliś archeologicznych odnaleziono ich fragmenty, które potwierdziły wysokie kwalifikacje wykonawców [2]–[4], [7]. Efekt białych, dość głębokich płaskorzeźb został podkreślony rzeźbionymi płytkami z łupku, które dodatkowo pozłożono i zamocowano do drewnianej konstrukcji. Stworzyły one w ten sposób ciemne obramowanie dla stiuków, a także dodatkową ochronę przed deszczem. Kontrastowe zestawienie materiałów, styl i rozmach były dotąd niespotykane i budziły powszechny zachwyt. Skala i innowacyjność zastosowania



Il. 5. Plan Nonsuch zrekonstruowany na podstawie badań archeologicznych (rys. B. Gloger).

1. Brama wjazdowa. 2. Przejście do tzw. budynków ogrodnika. 4. Podwórze kuchni. 5. Wewnętrzna brama.
6. Prawdopodobnie spiżarnia. 7. Piwnica na wino. 8. Fontanna.
9. Prawdopodobnie wejście do apartamentów króla.
10. Prawdopodobnie wejście do apartamentów królowej

Fig. 5. Nonsuch Plan reconstructed based on archaeological research (drawn by B. Gloger).

1. The gatehouse. 2. Passage to the kitchen.
3. Passage to the gardener's lodge. 4. Kitchen's courtyard.
5. Inner gate. 6. Probable pantry location. 7. Wine cellar.
8. Fountain. 9. Probable entrance to the King's apartment's.
10. Probable entrance to the Queen's apartment's

Between the two open courts of the palace complex, a common range was located with a 10 m wide tower of a more sophisticated silhouette and richer detail [8]. It had two different elevations relating to either court, simpler to the north and more opulent to the south with a triple bay window at first floor level surmounted by a clock [3], [8]. A flight of eight “procession” steps with a metal and probably lockable gate at the top led up to the entrance of the inner courtyard. The entire space contrasted with the modest style of the previous space as it was paved with honed stone and contained a fountain in its centre.

The new element of this part of the palace was the use of the style that arrived from France. The Renaissance decorations coexisted with the elements of Gothic building traditions, which were still full of vigour. The fusion of styles was a result of Henry VIII ordering vernacular builders to construct the stone walls and the timber framing of the structure [3], [4], [10]. The decorations of walls were considerably innovative as they were executed by foreign craftsmen and specialists. The spaces between timber frames were filled with numerous reliefs made in *stucco duro*. This technique required the involvement of highly skilled craftsmen as timing and precision were vital to work with material that quickly becomes solid [4], [11].

The uncovered remains included fragments of royal badges, fruits, flowers, cherubs and scrolls, which once were an integral part of the external facades. Recovered pieces during excavation works undeniably demonstrate the extraordinary quality of craftsmanship [2]–[4], [7]. The effect of white and fairly deep reliefs was enhanced by carved and gilded slate tiles fixed to the timber structure thereby creating a dark frame and an additional protection

¹¹ Nie wiadomo, jakie przeznaczenie miały poszczególne pokoje, ponieważ nawet najbardziej wiarygodny z dokumentów, jakim jest inwentarz z 1650 r., nie zawiera takich informacji.

rzeźbionego łupku do ozdobienia tak dużej powierzchni elewacji były ogromne i musiały robić duże wrażenie.

Panele wkomponowano w elewacje wewnętrznego dziedzińca, które miały trójstopniową gradację. Najwyżej znajdowały się 32 popiersia cesarzy rzymskich wykonane z terakoty, podobne do tych z Hampton Court. Poniżej były płaskorzeźby przedstawiające sceny z rzymskimi bogami oraz boginiami, wśród których umieszczono podobiznę Henryka VIII i jego syna. Takie umiejscowienie tych postaci świadczyło o ich wielkiej roli w społeczeństwie oraz niepodważalnym boskim autorytecie, szczególnie od kiedy Henryk VIII stał się głową Kościoła. Od zachodniej strony dziedzińca znajdowało się skrzydło z apartamentami króla, które ozdabiała 16 scen prezentujących prace i przygody Herkulesa. Po stronie wschodniej, z apartamentami królowej, umieszczono kolejne 16 scen przedstawiających sztuki wyzwolone i cnoty. Wszystkie panele podobno zawierały motta, które miały pouczać przyszłego monarchę, Edwarda VI, jak być dobrym władcą. Zaskakujący jest jednak brak skrzydła z apartamentami dla następcy tronu, stąd wątpliwość, czy pałac wzniesiono z powodu jego narodzin.

Ciekawym i wyróżniającym się elementem kompozycyjnym pałacu była jego południowa fasada o długości prawie 61 m z osmiobocznymi wieżami na każdym z jej końców [8]. Były one mocno przeszklone na wyższych kondygnacjach, zwieńczone kopułami w kształcie cebuli z wieloma pinaklami i wiatrowskazami na szczycie. Interesującym detalem były widoczne z każdej strony elewacji namalowane klasyczne kolumny [2], [3]. Między nimi biegło skrzydło, na którego środku znajdowała się kolejna, mniejsza wieżyczka, z widoczną w tle sylwetką wewnętrznego dziedzińca. Na obrazie Jorisa Hoefnagela z 1572 r. można zobaczyć budowlę określaną przez badaczy jako najbardziej wiarygodny wizerunek Nonsuch (il. 6). Obraz zawiera jednak przekłamanie, ponieważ okazało się (co potwierdziły badania), że w rzeczywistości środkowa wieżyczka znajdowała się prawie 3 m w prawo od osi symetrii fasady.

Południowa sylwetka Nonsuch z olbrzymimi wieżami na bokach i rozczłonkowaniem na osi symetrii przypominała Chateau Chambord – w tym czasie uważany za jeden z najpiękniejszych w Europie. Być może dlatego Henryk VIII zapragnął adaptować omawianą jego cechą charakterystyczną w Nonsuch [8]. To jednak nie jest jedyne z podobieństw do obiektów wznoszonych przez francuskiego króla. Główną inspiracją kompozycji elewacji wewnętrznego dziedzińca i południowej fasady była galeria w pałacu Fontainebleau.

Jak wiadomo, jednym z czynników, które zachęcały Henryka VIII do działań, była jego chęć przyćmienia Franciszka I, dlatego wielu rzemieślników włoskich, którzy pracowali przy Nonsuch, przybyło z Francji. Wymienić w tym miejscu należy między innymi Nicolasa Bellina, który współpracował z Franceskiem Primaticciem i Rossem Fiorentinem przy wspomianej już słynnej francuskiej galerii.

Bellin został zmuszony do przeniesienia się na służbę do angielskiego monarchy ze względu na ciężące na nim we Francji oskarżenia o oszustwa. Wiadomo, że już około

against weather conditions. The considerable contrast of these materials and the volume of Renaissance detail had not been seen before in England and were admired by the visitors. The scale and novelty of usage of carved slate to decorate such extensive areas of elevations were rather powerful and impressive.

The stucco panels that were incorporated into the walls of the inner court had three levels. The uppermost of which contained more than 32 busts of Roman emperors made of terracotta similar to those at Hampton Court. The lower level contained reliefs depicting scenes of the Roman gods and goddesses including a portrait of Henry VIII and his son. The particular arrangement of these two figures symbolised their significance and undeniable divine authority especially since Henry VIII was the Supreme Head of the Church. The King's apartments located on the first floor level of the west wing were decorated with 16 scenes of the adventures of Hercules. The Queen's apartments on the opposite side were adorned with 16 scenes of the liberal arts and virtues. All the panels apparently bore mottoes to teach Prince Edward the responsibilities of a future king. However, the absence of an apartment dedicated to the heir may suggest that Nonsuch Palace was not envisaged to celebrate his birth after all.

The most interesting and distinctive element of the palace was the composition of the south facade that was nearly 61 m long and flanked by octagonal towers on either side [8]. They had many windows on the upper floors and were topped with onion shaped domes, many pinnacles and vanes. An additional unusual detail were classical columns painted at each corner of the elevations [2], [3]. The wing running between them had a small turret in the centre with a visible silhouette of the south court clock tower in the background. The image below painted in 1572 by Joris Hoefnagel is regarded by historians as the most reliable depiction of Nonsuch (Fig. 6).

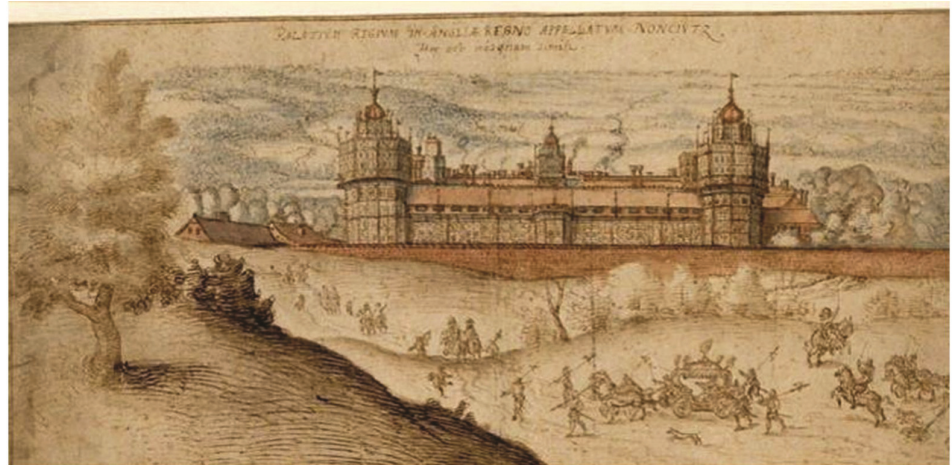
However, the view was probably adjusted in the painting as it was discovered (and confirmed by excavations) that the small turret was almost 3 m to the right from the centre of the elevation.

The overall silhouette of the south facade with its huge towers and the emphasis on the centre resembles Chateau Chambord – considered one of the most beautiful palaces in Europe at the time. It is possible that Henry VIII could have adopted the discussed characteristic feature in Nonsuch [8]. The palace shares further similarities to buildings erected by the French king. The main inspiration for the composition of the external elevation of the inner court and south facade was the gallery of Fontainebleau Palace. It is well known that Henry VIII was inspired by his desire to outshine Francis I hence, many of the Italian craftsmen, who worked at Nonsuch arrived from France. The name worth mentioning was Nicolas Bellin, who worked with Francesco Primaticcio and Rosso Fiorentino on the referred to gallery.

Bellin was forced to accept the invitation of the English monarch and came to England to escape the charges of fraud in France. In 1540 he had already been appointed to build chimneys in the Fontainebleau style at the Whitehall Palace in London. He was later employed to work at Non-

Il. 6. Południowa fasada Nonsuch, Joris Hoefnagel, akwarela 1572 r. (© The Trustees of the British Museum)

Fig. 6. South facade of Nonsuch, Joris Hoefnagel, aquarel 1572 (© The Trustees of the British Museum)



1540 r. budował kominy w stylu Fontainebleau w pałacu Whitehall w Londynie. Następnie został zatrudniony do prac przy Nonsuch, gdzie był odpowiedzialny za rzeźbioną i pozłacaną płytkę łupkową. Jej fragmenty odnalezione na miejscu wykopalisk wskazują na niezaprzeczalne powiązanie z Fontainebleau [2], [4], [7]–[9], [10]. Pod datą 1541 r. w księgach rachunkowych widnieje wypłata za tę pracę dla niego oraz jego kompanów. Profesor Martin Biddle wysunął tezę, iż Bellin miał także duży wkład w tworzenie stiuków (ze względu na jego doświadczenie z Fontainebleau). Ponadto istnieje wielkie prawdopodobieństwo, że to właśnie Bellin mógł być w całości odpowiedzialny za projekt dekoracji ścian zewnętrznych pałacu [3], [12].

Innym nazwiskiem, które pojawia się w powiązaniu z tą pracą, jest Toto del Nunziata z Florencji. Ten włoski artysta został nazwany przez Vasariego architektem głównego pałacu Henryka VIII, ale nie można tego potwierdzić i jest to raczej niemożliwe [7], [10], [12]. Osobami nadzorującymi budowę byli kolejno Wiliam Kendal i Giles Gering, którego król wymienia w liście do Tajnej Rady [4], [12]. Oprócz włoskich artystów przy Nonsuch pracowało wielu innych zagranicznych fachowców. Przy akwedukcie dostarczającym wodę do pałacu pracował niemiecki inżynier, którego nazwisko nie jest znane [4]. W 1544 r. do pracy przy zegarze zatrudniono sześciu francuskich zegarmistrzów [3]. Specjalnie sprowadzono ogrodników. Jak zatem widać, zatrudniono mieszankę artystów oraz rzemieślników z wielu krajów – Niemiec, Holandii, Francji i Włoch, w przypadku wielu stanowisk niemożliwe jest jednak ustalenie pochodzenia i nazwisk pracowników [7], [10].

Prywatny ogród króla utrzymany był w stylu francuskim z symetrycznymi kwietnikami obsadzonymi małymi roślinami, które tworzyły wzory nazywane węzłami (il. 7). W centrum ogrodu znajdowała się fontanna Wenus zbudowana na małym wzniesieniu i otoczona posągami. Oprócz kwiatów, takich jak róże, żonkile oraz liliowce, w skład kompozycji wchodziły również bluszcz i drzewa owocowe, których różne gatunki sprowadzano z Francji. Nieodłączną atrakcją był labirynt z wysokiego żywopłotu o skomplikowanym planie, gdzie łatwo można było się zgubić. Całość założenia dzieliła się na kilka różnych tematycznie części. Jedną z nich była tak zwana *wilderness*, czyli dzicz, która stanowiła coś w rodzaju teatralne-

such, where he was responsible for the carved and gilded slate tiles. The fragments that were found at the site show an undeniable link with Fontainebleau [2], [4], [7]–[9], [10]. The account books also show that a payment was made to him and his company for that particular work in 1541. Professor Martin Biddle put forward the hypothesis that Nicholas Bellin made the biggest contribution to the formation of stucco panels because of his experience. Furthermore it is possible that he could have been entirely responsible for the design of the stucco elevations [3], [12]. However, the other name that appears in the connection to this work is Toto del Nunziata of Florence. This Italian artist was named by Vasari as the main architect of Henry's palace but it cannot be verified and is rather unlikely [7], [10], [12]. The construction supervisors were William Kendal and Giles Gering, who was mentioned in the King's letter to the Privy Council [4], [12]. The Italians were not the only group of artists and craftsman employed to build Nonsuch as many other foreigners were invited by Henry. The aqueduct was designed by a German engineer, whose name is unknown [4]. Six French watchmakers arrived in 1544 to build the clock mechanism of the inner tower [3] whilst several of the gardeners were also French. The diversity of artists and craftsmen from many countries such as Germany, the Netherlands, France and Italy contributed to the design and execution of the palace but undoubtedly many others still remain unnamed [7], [10].

The King's private garden was maintained in the French style with symmetrical flowerbeds that were designed to create floral patterns called "knots" (Fig. 7). The centre of the garden was occupied by a fountain of Venus, which was located on a shallow hill and surrounded by other statues. The planting arrangement not only included roses, daffodils and lilies but as well ivy and different species of fruit trees specially imported from France. The main attraction was the maze with high hedge walls and a complex plan that disoriented visitors. The entire garden was divided into several sections and the so-called *wilderness* was one of them. The theatrical forest was designed to appear wild with trees overgrown with ivy and a multitude of ferns and shrubs creating a mysterious ambiance. The grove and statue dedicated to the mythological goddess



Il. 7. Makieta Nonsuch wykonana na podstawie badań archeologicznych (fot. Bournemouth News & Picture Service)

Fig. 7. Nonsuch model based on archeological research (photo by Bournemouth News & Picture Service)

go, dzikiego i tajemniczego lasu. Drzewa były obrośnięte dzikim bluszczem, a pomiędzy krzewami posadzono paprocie, tworząc w ten sposób odpowiednią tajemniczą atmosferę. Stąd przechodziło się do zagajnika poświęconego mitologicznej bogini polowań Dianie, gdzie znajdował się jej posąg. W ostatniej części zbudowano pawilon bankietowy, który był miejscem przeznaczonym wyłącznie do rozrywki i biesiad. Obiekt ten powstał na planie prostokąta z basztami w każdym z jego rogów, aby można było podziwiać krajobraz lub oglądać polowanie [3], [4], [10], [13].

Budowa Nonsuch zajęła dziewięć lat i kosztowała skarbiec królewski aż 24 500 funtów, co w dzisiejszych czasach równałoby się sumie 10,3 miliona funtów [2], [3], [4], [10]. Henryk VIII zmarł 28 stycznia 1547 r., kiedy wykonywano głównie prace wykończeniowe obejmujące zewnętrzne panele dekoracyjne.

Późniejsze losy Nonsuch

Edward VI nie korzystał z pałacu z powodu słabego zdrowia i przedwczesnej śmierci w 1553 r., w wieku zaledwie 15 lat. Królowa Maria I – córka Henryka VIII i Katarzyny Aragońskiej – rozważyła zburzenie Nonsuch ze względu na wysokie koszty ukończenia, utrzymania obiektu i jej niechęć do polowań. Odsprzedała go za gotówkę i kilka posiadłości w Suffolk 12. hrabiemu Arundel, który zdołał go ukończyć w 1559 r., niemalże bankrutując. Jego spadkobierca, lord Lumley, dodał bibliotekę i założył pierwszy ogród w stylu włoskim w Anglii. Pałac był jednym z ulubionych miejsc Elżbiety I, która pomiędzy 1590 a 1592 zakupiła tę wspaniałą rezydencję i dokonała zmian w jej planie. Podobnie postąpiła żona panującego w latach 1625–1649 Karola I – królowa Henrietta Maria – która dostosowała pałac do swoich potrzeb [3], [4].

Nonsuch znajdował się w posiadaniu korony do wybuchu wojny domowej w 1642 r., wtedy został skonfiskowany przez parlamentarnych komisarzy i później użyty jako poręczanie za niezapłacony żołd dla pułku Roberta

of hunting, Diana, was sited beyond it. The Banqueting House was erected in the furthest part of the garden and was the place where entertainments and feasts were held. The structure had a rectangular plan with towers at each corner allowing the visitors to admire the scenic surroundings and the progress of the hunt [3], [4], [10], [13].

The construction of Nonsuch Palace took nine years and cost the royal treasury £24,500, which would be the equivalent of £10.3 million today [2], [3], [4], [10]. Henry VIII died on 28 January 1547 when the main works to exteriors including decorative panels were completed.

Subsequent history of Nonsuch

Henry's son Edward VI did not use the palace because of his poor health and early death in 1553 at the age of 15. Queen Mary I – the daughter of Henry VIII and Catherine of Aragon – disliked hunting and was planning to demolish the palace as she considered its completion and future maintenance too expensive. Finally she sold it to the 12th Earl of Arundel for cash and some properties in Suffolk. Although he was able to finish Nonsuch Palace in 1559, it almost led to his bankruptcy. His successor Lord Lumley built a library and established the first Italian-style garden in England. The palace was one of the favourite places of Elizabeth I, who bought this magnificent residence between 1590 and 1592 and made some changes to the layout. Later Queen Henrietta Maria, the wife of Charles I, who ruled between 1625 and 1649, also altered the plan in order to adapt the palace to her requirements [3], [4].

Nonsuch was in the possession of the crown until the outbreak of the Civil War in 1642 when it was confiscated by the parliamentary commissioners and was later used as a surety for the unpaid wages of the regiment of Robert Lilburne. In the years between 1654 and 1656 the palace passed into the hands of General Thomas Pride and from then on, neglected, it began to fall into disrepair. During the restoration of the Stuart dynasty in England in 1660 when Charles II became the king, the palace was returned

Lilburna. W latach 1654–1656 pałac przeszedł w posiadanie generała Thomasa Pride'a i od tego momentu zaniedbywany zaczął popadać w ruinę. W czasie restauracji dynastii Stuartów w Anglii, kiedy w 1660 r. na tronie zasiadł Karol II, Nonsuch powrócił w ręce jego matki Henrietty Marii. W 1665 r. podczas wybuchu epidemii dżumy Nonsuch został zaadaptowany na potrzeby biur ministerstwa skarbu, które pozostało tam do stycznia 1666 r. Podobnie stało się w czasie wielkiego pożaru Londynu we wrześniu tego samego roku. W końcu 1669 r. Karol II podarował go swojej rozrzutnej kochance Barbarze Villiers, księżnej Cleveland, która zdecydowała się zburzyć pałac w 1682 r., aby spłacić długi karciane. Rozbiórkę rozpoczęto od wewnętrznego dziedzińca w czerwcu 1683 r. Proces ten trwał przez dłuższy okres, bo w 1702 r. jedna z bram wjazdowych ciągle jeszcze stała. Do dzisiejszych czasów zachowała się część posiadłości ziemskiej w postaci parku, który nosi imię Nonsuch.

Stan badań archeologicznych

Pałac Nonsuch interesował wielu historyków od długiego czasu. Jego położenie zostało odkryte dzięki dokumentom, które pozwoliły ustalić jego dokładną lokalizację. Profesor Martin Biddle pod wpływem prac archeologicznych przy dworze *The More*, niegdyś należącym do Henryka VIII, zainteresował się epoką Tudorów oraz tajemnicą Nonsuch. Działania poszukiwawcze uzyskały w styczniu 1959 r. aprobatę oraz poparcie ministerstwa pracy, które było inicjatorem badań archeologicznych. Po wydaniu przez lokalne władze oficjalnego pozwolenia na przeprowadzenie wykopalisk termin rozpoczęcia prac wyznaczono na 6 lipca 1959 r.

Podczas prac archeologicznych w celu uproszczenia przyjęto oś pałacu jako północ–południe. Następnie ustalono, że dwa dziedzińce znajdowały się na różnej wysokości wynikającej z topografii terenu (opadającego w kierunku północno-zachodnim) i zostały wybudowane na dwóch sztucznie uformowanych tarasach. Przypuszcza się, że zabieg ten był konieczny, aby uniknąć długich schodów łączących obie te części. Inna hipoteza wskazuje na możliwość czasowego zalewania niższej położonej północnej części terenu budowy, który sztucznie podniesiono do 1,5 m w najgłębszym miejscu [2], [3]. Fundamenty z tej strony są masywniejsze i prawie w całości zbudowane ze znajdującego się w okolicy wapienia. Brak kamiennego materiału pochodzącego z Merton w zewnętrznym dziedzińcu skłonił niektórych historyków do postawienia tezy, iż został on wybudowany po śmierci króla [14]. Tezę tę później odrzucono. Kamień znajduje się pod wewnętrznym dziedzińcem (zlokalizowanym od południa), którego fundamenty są lżejsze i płytsze. Stąd pomiędzy gruzów wydobyto rzeźbione elementy, które nie nadawały się do budowy ścian. Przypuszcza się, że trafiły one na budowę tylko na początku rozbiórki klasztoru, kiedy surowiec pozyskiwano w chaotyczny sposób i wysyłano do Cuddington bez odpowiednio przeprowadzonej segregacji. W 1541 r. zatrudniono pracowników, którzy na miejscu selekcjonowali odpowiedni materiał budowlany, co wskazuje na lepszą organizację w nas-

to his mother, Henrietta Maria. Later, during the plague outbreak in 1665, it was adapted for the offices of the treasury, which remained there until January 1666. It served the same purpose once again during the Great Fire of London in September of the same year. Finally in 1669 Charles II gave it to his mistress Barbara Villiers, the Duchess of Cleveland, who decided to demolish it in 1682 to pay off her gambling debts. The works started in the inner courtyard in June 1683 and took a considerable amount of time as in 1702 one of the gates was still there. Today's Nonsuch Park covers only a small part of the Little Park.

The archaeological research

Many historians were considerably interested in Nonsuch Palace for a long time because of its great significance to English architecture. The location of the palace was discovered by studying historical documents, which allowed the position of the site where it once stood to be determined. Professor Martin Biddle, influenced by his previous archaeological involvement at Henry VIII's *The More* mansion, was inevitably drawn to the subject of the Tudor era and the mystery of the palace. The proposed excavation works were instigated by the Ministry of Works and approved in January 1959. The actual permission to carry out the excavation was issued by the *Local Government* and the works began on 6 July 1959.

At the start of the process the team of archeologists assumed that the main axis of the palace had run north-south. Soon it was discovered that the two courtyards were built at different levels resulting from the topography of the existing ground (sloping towards the north-west) and as a result they had been built on two artificially formed terraces. It has been speculated that it was necessary to avoid a long staircase connecting the courtyards. The other hypothesis suggests the possibility of the intermittent flooding of the lower north side of the site, which had to be, raised up to 1.5 m from the original existing ground level [2], [3]. The foundations in this location were substantial and almost entirely built of limestone from the area. No stone from Merton Monastery was found between the foundations of the outer courtyard, which led some historians to suggest that it was built after the death of Henry VIII [14] but this claim was later dismissed. The stone from Merton was found under the inner courtyard (located on the south), which had significantly lighter and shallower foundations. The salvaged figural elements, which were of no use for building walls, were found here. It is believed that this could only have happened at the beginning of the demolition of the monastery when the stone was brought to Coddington in a hurry without the appropriate selection. By 1541 additional work force was employed to preselect appropriate stone that would fit the purpose of erecting Nonsuch, which indicates better management in the later years [3]. The plain (ashlar) stone that was used to build the outer walls had to have at least one of the sides free of carvings. The inappropriate and unwanted pieces were simply disposed of. This impacted on the pace of works by speeding them up as sources suggest that in 1544 part of the palace was completed [2], [4].

tępnych latach budowy [3]. Gładki kamień użyty do budowy ścian musiał mieć przynajmniej jedną ze stron bez żadnych ozdób. Surowiec niespełniający tego warunku był odrzucany. Takie działanie miało wpływ na szybkie tempo prac, ponieważ w 1544 r. – jak podają źródła – ta część pałacu była gotowa [2], [4].

Mury Nonsuch wyznaczono w linii prostej, pod kątem 90 stopni, z wyjątkiem północnej frontowej ściany zewnętrznego dziedzińca, która z nieznanых powodów jest odchylona. Dwie wieżyczki we frontowej fasadzie były wydrążone w środku i pełniły funkcję toalet. Pomieszczenia takie znajdowały się głównie na elewacjach i zlokalizowane były w podobnych miejscach po obu stronach pałacu z wyjątkiem południowego skrzydła. Biegła tam gruba ściana, gdzie znajdowały się wydrążone toalety połączone z systemem kanalizacyjnym. Takie rozwiązanie było ryzykowne, ale ze względu na dekoracyjność i kompozycję południowej fasady jest wytłumaczalne. Nonsuch został bowiem wyposażony w bardzo wydajny system kanalizacyjny, zbudowany z kamienia ze sklepieniem kolebkowym, biegnący w kierunku północnym. Drugi system, doprowadzający wodę do pałacu z głównego źródła poboru, biegł do cysterny znajdującej się na drugim piętrze wewnętrznej wieży, skąd rury rozprowadzały wodę po całym obiekcie. Dodatkowy zbiornik wodny i odkryta w 1959 r. studnia znajdowały się w strefie pomieszczeń kuchennych zlokalizowanych od północnego wschodu. Niektóre z toalet dzieliły ścianę z szybem kominów, stąd przypuszczenie, że mogły one służyć także do wentylacji tych pomieszczeń sanitarnych [3]. Do wzniesienia ścian działowych w budynkach zewnętrznego dziedzińca zastosowano cegłę, której użyto również do konstrukcji podłóg na parterze. Ze względu na brak dokładnych danych historycznych przeznaczenie niektórych pomieszczeń w tej części pałacu było niemożliwe do zidentyfikowania¹².

Przeprowadzone badania archeologiczne potwierdziły przypuszczenia dotyczące planu pałacu. Zastosowano szeroko rozpowszechniony w tym czasie model dwupiętrowych zabudowań skupionych wokół dwóch dziedzińców. W przypadku Nonsuch były to dwa prawie kwadratowe dziedzińce o powierzchni około 60 m² każdy. Stwierdzono także, że Nonsuch – jak na królewską rezydencję – był raczej małych rozmiarów i mierzył zaledwie około 60 m szerokości i 100 m długości¹³. W związku z tym brakowało wielu pomieszczeń o charakterze ceremonialnym: wielkiego hallu, sal audiencyjnych i serii pomieszczeń poprzedzających prywatne apartamenty króla [5].

Jedynym budynkiem poddanym badaniom archeologicznym w całości był jednonawowy Kościół Marii Dziewicy, który należał do osady Cuddington. Ustalono, że został on zburzony w pierwszej kolejności, ponieważ pałac

All of the walls of Nonsuch were set out in straight lines at 90 degree angles with the exception of the north facade of the outer courtyard, which for unknown reasons ran at an odd angle. The two turrets at the front of the gatehouse had empty cores and were used as toilets. Facilities of this kind were built in similar locations on the east and west elevations of the palace with the exception of the south facade. A thick wall ran in the middle and along the facade of the entire south wing where the toilets were located and connected to the main sewer system. This prevented toilet shafts interfering with the design of the external walls. It was a particularly unusual plan arrangement but fully justified by the decorative scheme of the elevations. It was only possible as Nonsuch had an efficient and capacious sewer system constructed with stone walls with an arched soffit that ran to the outer courtyard and beyond. The water supply system was connected from the head conduit to the tank on the second floor of the inner tower from where the pipes distributed the water to the entire complex. An additional water tank and a well discovered in 1959 were both located in the kitchen area (located on the north side). Some of the toilets shared a common wall with chimney shafts so it is assumed that they could have been used for the ventilation of these sanitary facilities [3]. The partition walls located in the buildings of the outer court were constructed in brick similarly to ground floors in this area. The use of some of the rooms in this part of the palace could not be identified because of the lack of reliable historical sources¹².

Excavations were a considerable success and gave confirmation of previous assumptions relating to the palace's layout. The traditional mediaeval plan, consisting of the storey buildings surrounding two courtyards, was used as it was a common design model at the time. In the case of Nonsuch, the courtyards were almost squares of approximately 60 m². It also was apparent that the palace was a rather modestly sized building – for a royal residence – and measured about 60 by 100 m¹³. It lacked many of the grand ceremonial chambers that were usually used for receptions and festivities and a chain of rooms that were supposed to be located in front of the king's apartments [5].

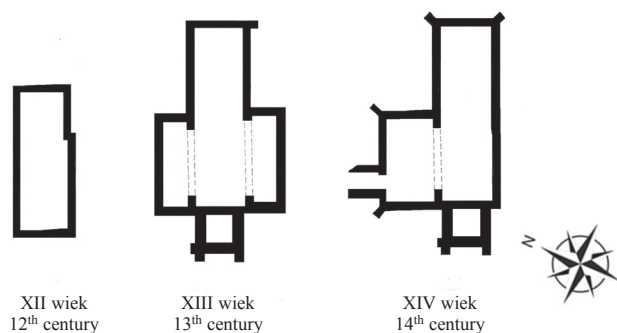
The single nave church with the adjacent chancel that once stood in Cuddington was the only structure fully excavated on site. It was concluded that it was demolished first as the palace had to be located in the exact position to ensure the water supply by gravity from the spring in the hillside. As mentioned previously the salvaged stone material was used to build the foundations of the inner courtyard, which stood on this part of the site. The surrounding graves in the vicinity of the church were left intact during necessary works in 1538 unless the foundations or other trenches had to run through the area were they were located.

¹² Inwentarz z 1650 r. wlicza lokatorów i wymienia, ile zajmowali pokoi. Nie podaje jednak żadnych dokładnych informacji na temat, gdzie się dokładnie znajdowały ich apartamenty lub jak były dostępne.

¹³ Rozmiary pałacu zostały definitywnie potwierdzone dopiero po przeprowadzonych badaniach archeologicznych w latach 1959–1960. Wcześniej korzystano ze źródeł historycznych, które podawały sprzeczne informacje.

¹² The inventory written in 1650 lists the tenants and provides information on how many rooms they occupied. However, it does not state where their apartments were located and how they were accessible.

¹³ The exact size of the palace was confirmed only after the excavation works took place between 1959 and 1960. Previously sources gave different measurements.



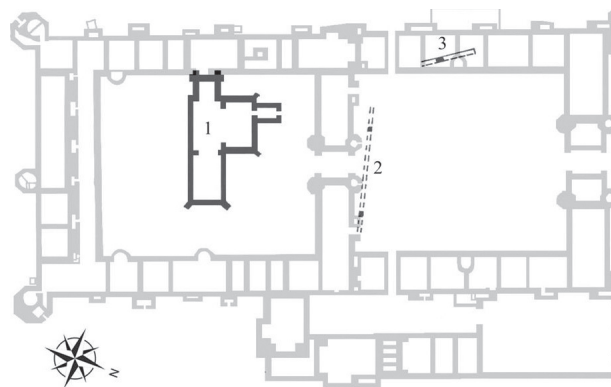
Il. 8. Schemat planu kościoła Marii Dziewicy w Cuddington (rys. B. Gloger)

Fig. 8. Schematic plan of the Virgin Mary church in Cuddington (drawn by B. Gloger)

prawdopodobnie musiał być położony dokładnie w tym samym miejscu, aby grawitacyjnie zapewnić dostawę wody ze źródła w zboczu wzgórza. Jak wcześniej wspomniano, pozyskany materiał użyto do budowy fundamentów wewnętrznego dziedzińca, który stanął w tym miejscu. Groby znajdujące się w jego sąsiedztwie pozostawiono nienaruszone, chyba że w 1538 r. przebiegały przez nie fundamenty lub inne wykopy potrzebne podczas budowy.

Pod powierzchnią podłogi z najwcześniejszego okresu odkryto kilka otworów po drewnianych słupach i ślady pożaru, co pozwala przypuszczać, że przed 1100 r. stał w tym miejscu kościół o drewnianej konstrukcji. Pierwszym udokumentowanym okresem jest czas, kiedy był on prostą jednonawową budowlą z prezbiterium wzniesioną z kamienia w XII w. W XIII w. został on poddany przebudowie i wtedy dodano nawy boczne, wydłużono prezbiterium i dobudowano wieżę od strony zachodniej. W XIV w. północna nawa boczna została powiększona prawie dwukrotnie, a południowa zburzona, dodano wtedy także przypory do wieży. W ostatnim etapie ewolucji tego obiektu w połowie XIV w. dobudowano ganek oraz stopień z cegły w prezbiterium (il. 8). Powierzchnię podłogi, pod którą znajdowały się groby należące prawdopodobnie do rodziny Codington, wykończono glazurowanymi kafłami [1]–[3].

Budynki stodoły i inne zabudowania zostały zburzone później lub jak w przypadku *manor house* zaadaptowane na potrzeby warsztatów i dla robotników [3], [4]. Przypuszcza się, że większa ze stodoł została rozebrana i przeniesiona na inne miejsce. Przemawia za tym fakt, że nie znajdowała się ona w bliskim sąsiedztwie wznoszonego pałacu [1]. Odnalezione ślady ściany znajdującej się pod wschodnią częścią zabudowań pałacu, na terenie zewnętrznego dziedzińca, mogły należeć do drugiej ze stodoł (il. 9). Po północnej stronie wieży Nonsuch prowadzącej do wewnętrznego dziedzińca odnaleziono fragment innej ściany, która biegła z zachodu na wschód. Nie można jednak stwierdzić z całą stanowczością, czy była to ściana otaczająca *manor house*, czy należała do kościoła. *Manor house* i inne pomocnicze budynki leżały po zachodniej stronie Nonsuch i zachodziły na jego plan jedynie w zachodniej strefie jego zabudowań. Po tej stronie założono sad, który stykał się ze ścianą zewnętrznego dziedzińca. Stało się tak po wyrównaniu i podniesieniu terenu.



Il. 9. Pozostałości po osadzie Cuddington odkryte podczas wykopalisk (rys. B. Gloger). 1. Kościół. 2. Prawdopodobnie ściana graniczna cmentarza. 3. Ściana stodoły

Fig. 9. Remains of Cuddington settlement discovered during excavations (drawn by B. Gloger). 1. The existing church. 2. The probable churchyard wall. 3. The wall of the barn

Beneath the surface of the floor of the earliest period a few holes were discovered and remains of timber posts that indicated that a fire took place suggesting that before 1100 a timber framed construction stood there. The first recorded facts relating to the church's history date back to a period when it was a single-nave building with a chancel erected in stone in the 12th century. The plan was altered in the next century by adding two side aisles, extending the chancel and erecting a tower on the west side. The subsequent works that were carried out in the 14th century involved the enlargement of the north aisle and demolition of the south. Additionally four buttresses were also added to each corner of the tower. The final stage of the church's plan evolution took place in the middle of the same century when a porch was added and a single step made of brick was built in the chancel (Fig. 8). The graves beneath the floor surface of glazed tiles probably belonged to the Codington family [1]–[3].

The original structures, such as barns and other buildings, were later pulled down or as in case of the *manor house* adapted for use as workshops and for workers [3], [4]. It is believed that the great barn was probably disassembled and moved to another unknown location. This hypothesis is supported by the fact that it was not located in proximity of the palace [1]. A wall that was excavated underneath the east wing of Nonsuch in the inner courtyard could have belonged to a smaller barn (Fig. 9). On the north side of the Nonsuch tower located in the common wing and leading to the inner courtyard yet another wall was found running west to east. There is no certainty whether it was a wall surrounding the *manor house* or if it belonged to the church. The *manor house* and other auxiliary buildings were located on the west of the building site and overlapped the plan of Nonsuch only on the west edge of its external walls. The surrounding ground was levelled and an orchard was set out covering the area where once these buildings had been located.

The objects that were excavated and could be associated with Cuddington village, such as pottery and other small items, were of a low historical value. It is believed that the

Znalezione przedmioty związane z Cuddington to głównie wyroby garncarskie i inne pozycje o małej wartości historycznej. Przypuszcza się, że parafia ta została prawdopodobnie założona przed 1066 r., kiedy zaczęły pojawiać się tego typu osady w rejonie wzniesień North Downs [1], [3], [4].

Po zakończeniu badań archeologicznych w 1960 r. odnotowano, że pozwoliły one na potwierdzenie przypuszczeń związanych z pałacem Nonsuch. Odkrycie i analiza planu pałacu była najważniejszym elementem tego przedsięwzięcia, ale zdołano także odnaleźć pozostałości dekoracji i wyposażenia pałacu. Komitet do spraw wykopalisk przekazał znalezione przedmioty do London Museum, a teren, gdzie był położony Nonsuch, ponownie zasypiano.

Podsumowanie

Pałac Nonsuch był niewątpliwie szczególnym i niepowtarzalnym miejscem w historii architektury wczesnego renesansu w Anglii. Naukowcy od dawna zdawali sobie sprawę z rangi tego obiektu, ale brak dokładnych danych nie pozwolił poprzeć ich oceny i dopiero badania archeologiczne pozwoliły ją zweryfikować. Dzięki odkrytym fragmentom płaskorzeźb i rzeźbionej płytki łupkowej potwierdzono ich renesansową genezę i niezaprzeczalne powiązanie tych elementów z pałacem Fontainebleau. Ciekawa kompozycja pałacu oraz fuzja elementów gotyku i nowego stylu sprawiła, że był to oryginalny obiekt, którego nie można było sklasyfikować w konwencjonalnym podziale królewskich rezydencji. To pozwala przypuszczać, że był to prywatny pałac Henryka VIII, wzniesiony dla jego przyjemności, gdzie mógł przebywać z najbliższymi i zaufanymi ludźmi ze swojej świty. Stąd też ogromny przepych i ostentacja, która miała odzwierciedlać królewski majestat [5]. Nonsuch był pierwszym na tak ogromną skalę budynkiem służącym dynastycznej propagandzie, mającym ukazać potęgę rodu Tudorów. Dziś jedynie można się domyślać, jaki był cel jego budowy. Odpowiednią okazją była rocznica trzydziestolecia panowania lub narodziny męskiego potomka. Choć zdołano poznać wiele faktów z historii Nonsuch, pałac wciąż skrywa wiele tajemnic i urósł do rangi mitu.

parish was probably founded before the year 1066, when similar settlements began to spread in the region of the North Downs [1], [3], [4].

The information gathered by the completion of the archaeological excavations in 1960 confirmed the great significance of Nonsuch. The main purpose of this project was to establish the layout of the ground floor but also to recover any remains of its decorations. The Nonsuch Park Excavations Committee donated the objects found to the Museum of London and the area where the remains of Nonsuch Palace lay was covered once again.

Conclusion

Nonsuch Palace was a significant and unique place in the history of the early Renaissance in England. Historians had long suspected its importance but it was not until the archaeological excavations took place that this could be confirmed because of insufficient alternative historical sources. The fragments of stucco reliefs and carved slate tiles established their Renaissance origin and the undeniable link to Fontainebleau Palace. The unusual composition and merged Gothic and Renaissance styles made Nonsuch an original residence that did not fit to any of the subcategory groups of royal palaces. This suggests that it might have been a "private" residence built for Henry's leisure where he could be surrounded by trusted people from his entourage. It was built in an ostentatious and lavish manner to represent the power of the House of Tudor [5]. However, theories about its origins are rather tentative. The events that might have inspired the King to erect such a magnificent building could have been the 30th anniversary of Henry VIII's accession or the birth of his son. The recently discovered facts have shed a new light on the history, but Nonsuch Palace still holds many secrets and has now become a legend.

Translated by
Bartłomiej Gloger

Bibliografia/References

- [1] Biddle M., *Nonsuch Palace. The material culture of a noble restoration household*, Oxbow Books, Oxford 2005.
- [2] Biddle M., *An Interim Report*, „Surrey Archeological Collection” 1961, Vol. 58, 1–20.
- [3] Dent J., *The quest for Nonsuch*, Sutton Publishing, London 1981.
- [4] Lister L., *Nonsuch: Pearl of realm. The story of Henry VIII's fantastic palace*, Sutton Publishing, Sutton 1992.
- [5] Thurley S., *The royal palaces of Tudor England*, Yale University Press, London 1993.
- [6] Kramer K., Whitley Banks C., *A new explanation for the reproductive woes and midlife decline of Henry VIII*, „Cambridge Journals” 2010, Vol. 53, Iss. 4, 827–848.
- [7] Gotch J.A., *Early renaissance architecture in England*, B.T. Batsford, London 1914.
- [8] Summerson J., *Architecture in Britain 1530–1830*, Penguin Books, Middlesex 1977.
- [9] Watkin D., *English architecture*, Thames and Hudson, London 1997.
- [10] Lees-Milne J., *Tudor renaissance*, B.T. Batsford, London 1951.
- [11] Frederiksen R., Marchant E., *Plaster casts. Making, collecting and displaying from classical antiquity to the present*, Walter de Gruyter, Berlin–New York 2010.
- [12] Nairn I., Pevsner N., *The buildings of England. Surrey*, Yale University Press, London 2002.
- [13] Henderson P., *The Tudor house and garden*, Yale University Press, London 2005.
- [14] Sitwell S., *British Architects and Craftsmen*, B.T. Batsford, London 1948.

Streszczenie

Do czerwca 1959 r. o jednym z najważniejszych obiektów epoki Tudorów w Anglii niewiele było wiadomo. Powszechnie podziwiany pałac zniknął z powierzchni ziemi po zaledwie 150 latach istnienia. Badacze znali tylko liczne przekazy opisujące jego piękno, bogactwo detalu oraz sztukę wykonania. Wizerunki, które przetrwały do naszych czasów, podsycały wyobraźnię naukowców i zmuszały ich do poszukiwania miejsca jego położenia.

Wzniesiony z rozkazu Henryka VIII był jedynym pałacem zbudowanym od podstaw, ozdobionym przez włoskich artystów w nowym stylu i zgodnie określanym jako najbardziej ekstrawagancki. Oryginalność tego założenia polegała na połączeniu tradycji gotyku oraz zaadaptowanych elementów renesansowego detalu. Fuzja ta stała się cechą charakterystyczną architektury angielskiej, a pałac wzorem dla obiektów późniejszych epok, kiedy architektura świecka w pełni rozkwitła.

Od dawna zdawano sobie sprawę z rangi tego obiektu w historii rozwoju renesansu w Anglii, lecz brak dowodów nie pozwalał, aby tę ocenę jednoznacznie poprzeć. Dopiero po przeprowadzeniu w 1959 r. prac archeologicznych, polegających na analizie planu oraz innych wydobytych szczątków, udało się potwierdzić, jak ważnym był ogniwem w rozwoju narodowego stylu. Jego nazwa brzmiała Nonsuch, czyli „jak żaden inny” – bo nie było mu równych.

Celem artykułu jest zebranie dotychczasowych wyników badań archeologicznych i faktów historycznych, aby w prosty i syntetyczny sposób przedstawić historię jednego z najważniejszych budynków w historii wczesnej architektury angielskiego renesansu.

Słowa kluczowe: pałac, Nonsuch, Henryk VIII, Surrey, Cuddington

Abstract

Until the summer of 1959, one of the most important Tudor buildings was known to only a very few as the great palace had vanished about 150 years after the time it was constructed. The historians were aware of a few historical sources, which described the opulence of the Renaissance detail and high quality craftsmanship. The existing original images that captured its beauty inspired them to pursue its location for decades.

It was the most extravagant palace of Henry VIII, which was entirely built from scratch and decorated by Italian artists in a new architectural style unknown in England. The originality of the complex was characterised by its unique combination of Gothic and Renaissance elements merged together. The fusion of styles has since become a hallmark of the Tudor era and furthermore it influenced English designs for centuries when secular architecture flourished. The importance of this royal residence in the history of the Early English Renaissance had been realised for a long time but there was little detailed information about it. It was only after 1959, when excavation works took place, that archeologists were able to analyse the ground floor plan and rediscover the remains of its decorations to establish its role in the development of a national architectural style in England. Its name was Nonsuch as it had no equal.

The purpose of this article is to collect existing archaeological discoveries and facts to present the history of one of the most important buildings in England in a comprehensible and succinct manner.

Key words: palace, Nonsuch, Henry VIII, Surrey, Cuddington



Dom Wagi w Braunschweig
z ozdobnymi wypełnieniami fachów
przez zastosowanie zmiennego wążku cegły
(fot. D. Kowalska)

Alte Waage (Old Weight House)
in Braunschweig with decorative brick nog-
gin panels of mixed patterns brickwork
(photo by D. Kowalska)